

§ 5. ВІЗАНТІЙСЬКА ІМПЕРІЯ

Обговоріть у класі

Яка інша назва Візантії? Коли і на місці якої держави виникла Візантія? Яким був устрій цієї держави? Якою мовою переважно говорили її мешканці та яких традицій дотримувались?

Дослідіть

Опишіть географічне положення Візантії у VI ст. На території яких сучасних держав вона розташовувалась? Які можливості, на вашу думку, відкривало таке положення для розвитку цієї держави?

1. Як утворилася Візантійська імперія

Поміркуйте

Порівняйте свої знання про Візантію до і після опрацювання цієї частини параграфа.

Східна Римська імперія, яка утворилась у IV ст., зуміла захистити свої кордони і встояла перед натиском варварів. В епоху Середньовіччя вона мала назву Римська (Ромейська) імперія. Тож її жителі гордо іменували себе римлянами (ромеями), хоч і розмовляли здебільшого грецькою. До речі, слов'яни їх найчастіше називали греками, як і християнську релігію, завезену з Візантії, — грецькою. А **Візантією** цю державу почали називати лише в XV ст.: від імені колишньої грецької

колонії Візантій, на місці якої було побудовано столицю держави — Константинополь¹.

Кілька століть поспіль Константинополь був найбільшим містом у Європі, уособленням величі та процвітання. Недарма сучасники називали його «другий Рим», або «око і центр Землі», а жителі Русі-України — Царгородом.

Від початку Візантія була державою, де проживали представники і представниці різних народів. Тут були греки й італійці, слов'яни й германці, тюрки, сирійці й араби. І кожен із цих народів зробив свій внесок у візантійську культуру, економіку та історію. Уся повнота влади в державі належала **василевсу**.

Василевс — імператор Візантії, командував військом, видавав закони, призначав чиновників. Уважався покровителем церкви.

У Візантії не було чіткого закону про наслідування престолу, тож можливість стати імператором мала кожна вільна людина.

2. Якім було правління Юстиніана I

Поміркуйте

Чим уславився імператор Юстиніан I? Чому, на вашу думку, його правління назвали «золотим віком» Візантії?

Вершини своєї слави та могутності Візантія досягла за правління імператора **Юстиніана I** (527–565 рр.). Народився він у селянській родині і зумів досягти престолу завдяки своєму родичу. Його дядько — командир імператорської гвардії — після смерті тодішнього імператора захопив владу. Не маючи дітей, він усиновив свого племінника і подбав про його освіту. Після його смерті, вже посідаючи важливі державні посади, Юстиніан став імператором.

За рідкісну працездатність Юстиніана прозвали «імператором, який ніколи не спить». Талановитий та енергійний політик, Юстиніан вдало добирав собі помічників. Дружиною імператора стала колишня акторка Феодора. Розумна і владна, вона підтримувала імператора протягом його правління.

Ще на початку правління Юстиніан планував відновлення «величі Риму»: він прагнув відвоювати втрачені території, зміцнити управління державою, упорядкувати законодавство. Але йому довелося долати значні

---

¹ **Константинополь** — із грецької — «місто Константина», засноване у IV ст. і назване на честь її засновника імператора Константина Великого, столиця Східної Римської імперії.

труднощі, адже проти імператора спалахнуло народне повстання, спричинене зростанням податків і свавіллям імператорських чиновників. Воно увійшло в історію під назвою «Ніка», що з грецької означає «Перемагай!», — з такими словами повсталі атакували урядові сили.

Згодом імператор провів реформи та зміцнив внутрішнє становище держави. Він обмежив права великих землевласників, заборонивши знаті захоплювати селянські землі. За наказом імператора кращі візантійські юристи упорядкували збірник законів, що дістав назву «Кодекс Юстиніана». Відтоді на всій території Візантії діяли єдині закони та єдина судова система.

Юстиніан спрямував значні сили на відновлення Римської імперії в колишніх межах. Він приєднав до своїх володінь Італію, Північну Африку, частину Піренейського півострова. Для зміцнення кордонів імперії було збудовано безперервну лінію фортець. Однак величезна держава, створена силою зброї, була неміцною.

Дослідіть

На мозаїці із собору Святої Софії в Константинополі (нині — Стамбул) зображено Діву Марію, яка тримає на колінах Немовля Христа. Праворуч від неї стоїть Юстиніан із моделлю собору Святої Софії. Ліворуч від неї Костянтин I із зображенням Константинополя. Чому автори зобразили імператорів саме так? Чому вони розмістили поруч Костянтина та Юстиніана? Як вони побачили двох імператорів? Що, на вашу думку, символізує фреска?

3. РОЗКВІТ ВІЗАНТІЇ ЗА МАКЕДОНСЬКОЇ ДИНАСТІЇ ТА ДИНАСТІЇ КОМІНІВ

Поміркуйте

За текстом пункту визначте та охарактеризуйте основні періоди розвитку Візантії в IX–XV ст.

Після смерті Юстиніана Візантія поступово втратила більшість своїх володінь. У наступні століття вона боролася зі слов'янами та арабами, в XI ст. турки-сельджуки² розгромили ромейську армію, взяли в полон імператора і захопили майже всю Малу Азію, загрожуючи існуванню імперії.

Ситуація змінилася у IX–XII ст., коли у Візантії правили найбільш могутні імператори Македонської династії і династії Комінів. Зауважимо, що за правління Македонської династії було встановлено торговельні, дипломатичні і культурні зв'язки Візантії з Руссю-Україною. Імперія знову досягала процвітання, оживали міста, розвивалося сільське господарство.

Дослідіть

Що вразило мандрівника у візантійській торгівлі? Використовуючи текст документа й зображення, дайте назву малюнку та поясніть його.

ІЗ ЗАПИСОК СЕРЕДНЬОВІЧНОГО МАНДРІВНИКА ПРО КОНСТАНТИНОПОЛЬ (XII СТ.)

Половина міста оточена морем, а половина — сушею. Сюди приїздить купці з Месопотамії, Персії, усіх царств землі Єгипетської, Палестини, Русі, Угорщини, Іспанії... Цьому гомінкому місту немає рівних, за винятком Багдада. Вражає собор Святої Софії. У жодному храмі світу не знайти стільки багатств, скільки тут... Біля стін палацу є місце розваги царя — іподром³.

З усієї грецької землі привозять сюди товари. Башти наповнюються золотом, шовковими й пурпурними тканинами... Кажуть, що прибутки цього міста від винаймання крамниць і ринків та мита з торговців досягають щоденно 20 тисяч золотих монет. Ця країна така велика і багата усілякими плодами, а також хлібом, м'ясом і вином, що жодна інша не зрівняється з нею.

² Турки-сельджуки — загальна назва тюркських племен, об'єднаних у X ст. Сельджуком — засновником однойменної династії.

³ Іподром — місце, де відбувалось випробування коней та проводилися кінно-спортивні змагання.

1

1 Константинополь у 1200 р. Комп'ютерна реконструкція

2

2 Константинополь у середні віки. Сучасний малюнок

Проте попереду на Візантію чекали важкі випробування. У XIII ст., після багатомісячної облоги, Константинополь було захоплено рицарями-хрестоносцями⁴. Унаслідок цього на землях колишньої величезної імперії утворилося кілька невеликих держав. І хоча в середині XIII ст. Візантійську імперію було відроджено, але це вже була інша держава. Від потужної імперії, могутність якої було підірвано тривалими війнами, залишилася невелика територія.

У 1453 р. турки-османи під керівництвом Мехмеда II Завойовника заволоділи Константинополем. Візантійська імперія пала. Захоплений Константинополь переможці перейменували на Стамбул. На місці Візантійської утворилась Османська імперія. Загибель Візантії деякі історики вважають кінцем Середньовіччя.

4. Культура Візантії та її вплив на духовний розвиток Русі-України

Дослідіть

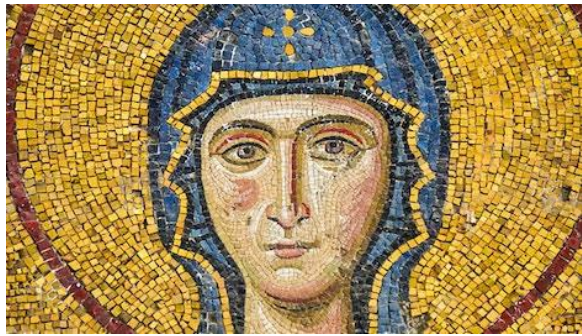
За допомогою ілюстрацій визначте, які сфери культури розвивалися у Візантії, та складіть їх перелік.

⁴ Детальніше про походи рицарів-хрестоносців ви дізнаєтесь у розділі «Середньовічний світ Західної Європи»

1

2

3

4

5

- 1 Собор Святої Софії до 1453 р. Реконструкція
- 2 Мозаїчне зображення Богоматері у Соборі Святої Софії, 1122 р.
- 3 Зображення візантійської імператриці, VI ст.; слонова кістка зі слідами позолоти
- 4 Золоті сережки, виготовлені до 650 р. Зберігаються у Музеї мистецтва Метрополітен, Нью-Йорк, США
- 5 Використання «грецького вогню» — спеціальної запальної суміші, яку візантійці під час морської битви закидали на корабель ворогів. Середньовічне зображення
- 6 Каменя із зображенням імператора Костянтина
- 7 Сторінка рукописного Євангелія з коментарями. XI–XII ст.

Поміркуйте

Порівняйте ваші ідеї з текстом підручника.

Культура Візантії, що має світове значення, виникла внаслідок унікального злиття кількох традицій — античної, християнської та країн Сходу. Це поєднання різних цивілізацій і зумовило її неповторність.

У Візантії поважали освічених людей. У містах, при церквах і монастирях працювали школи. Не тільки знать, а й пересічні містяни прагнули дати своїм дітям освіту, адже писемна людина завжди могла заробити собі на життя переписуванням документів чи складанням скарг і прохань. В освічених людях був зацікавлений імператор, якому для керування величезною державою потрібні були грамотні чиновники.

Візантійські вчені створювали праці з географії, астрономії, математики. Лев Математик уперше застосував літери для позначення

арифметичних дій. Цей учений прославився створенням оптичного телеграфу — системи маяків, яка простягалася від Кілікії (південно-східна частина Малої Азії) до Константинополя і допомагала попереджати про арабські набіги арабів та передавати повідомлення. Особливою гордістю ромеїв був «грецький вогонь». Завдяки знанням із хімії візантійські вчені створили запальну суміш, що горіла навіть на воді, знищуючи ворожі судна. Склад і виробництво «грецького вогню» візантійці тримали в таємниці. Візантійські історики прагнули створювати свої праці за зразком давньоримських. Наприклад, відомою була восьмитомна праця «Історії війн Юстиніана з персами, вандалами і готами» Прокопія Кесарійського.

Розвивались у Візантії також архітектура й живопис. Площі та вулиці Константинополя прикрашали античні статуї героїв і язичницьких богів. Тут височіли чудові палаци імператора та знаті, громадські будівлі. Особливо багато будівель було зведено за Юстиніана I. Саме він наказав спорудити найбільший на той час храм християнського світу — собор Святої Софії Премудрості Божої.

Візантія вплинула на розвиток культури багатьох середньовічних країн Східної і Південно-Східної Європи. Прийняття християнства за східним (візантійським) зразком зумовило міцні зв'язки між Руссю-Україною та Константинополем. Хрещення сприяло поширенню слов'янської писемності — кирилиці. З Візантії у великій кількості прибували богослужбні книги і предмети християнського культу, а храми столиці імперії надихали зодчих зводити собори і церкви під впливом візантійського стилю.

Перевір себе

1. Як називали себе візантійці? Чому?
2. Чому VI ст. вважається «часом Юстиніана»?
3. Яких успіхів досягли візантійські вчені та митці?
4. *Поміркуй, за які досягнення Юстиніана назвали Великим.*
5. *Поясни, чому територія Візантії постійно змінювалася.*
6. *Доведи, що Константинополь був одним із найбагатших і найкрасивіших міст тогочасного світу.*
7. *Вчені називають Візантію «золотим мостом» між стародавньою історією та новим часом. Як ти вважаєш, чому? Наведи два-три аргументи на підтвердження чи спростування цієї тези.*

А ще ти можеш

Скористайся інформацією з відкритих джерел та розроби план віртуальної екскурсії Константинополем або собором Святої Софії Премудрості Божої.